

Др Иван М. Бечић*

виши научни сарадник

Институт за српску културу

Приштина/Лепосавић

ОСНИВАЊЕ ФИНАНСИЈСКИХ УСТАНОВА У НОВИМ КРАЈЕВИМА СРБИЈЕ – ПРОКУПАЧКА ЗАДРУГА ЗА МЕЋУСОБНО ПОМАГАЊЕ И ШТЕДЊУ¹

Апстракт: Признавање независности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу 1878. године отворило је могућности овој балканској држави да крене путем убрзанијег економског развоја. Како су државне финансије биле недовољне да се то у пракси спроведе, главни покретач биле су приватне финансијске установе, које су због својих ограничених могућности углавном пословале на локалном нивоу. Припајање четири округа Србији, названих најчешће са „Нови крајеви“, пружило је прилику и становништву на том подручју да се укључи у привредне токове на начин на који се то радило у северним крајевима државе. Један од видова привредних активности било је стварање акционарских банака, а међу првим новчаним заводима основним у „Новим крајевима“ била је *Прокупачка задруга за међусобно помагање и штедњу*. Њено пословање прекинуло је избијање Првог светског рата од чијих се последица ова установа није опоравила и није могла да одговори захтевима тржишта новца након рата. У немогућности да повећа свој основни капитал, *Прокупачка задруга* ликвидирала је своје пословање 1926. године и њен значај огледа се првенствено у томе што је била једна од најстаријих финансијских установа у присаједињеним областима 1878. године.

Кључне речи: *Прокупачка задруга*, дивиденда, есконт меница, Први светски рат, новчана криза, ликвидација.

*

Признавање међународне независности Кнежевине Србије осим политичког носило је у себи и више других аспеката. Нови независни политички субјект на међународној сцени добио је могућност да направи већи отклон од свог оријенталног наслеђа и уђе у

* becic89@gmail.com

¹ Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. јануара 2025. године.

савременије европске токове у погледу економије, културе, образовања, институционализовање државе. У финансијском погледу Кнежевина Србија не само да није била самодовољна да подмири потребе несметаног функционисања и развоја већ није имала ни довољно институција да то питања покрене.

Недостатак капитала осећао се како у државном тако и у приватном сектору. Држава је покушала да надомести недостатак капитала на тржишту оснивањем *Српске банке* 1869. године и системом окружних штедионица, међутим, поменута банка прекинула је рад већ две године касније, али ни штедионице нису испуниле очекивања.² До краја 1871. године отворене су штедионице у Крагујевцу и Ужицу, а наредне године у Крушевцу, Смедереву и Чачку.³ Десет година касније основане су штедионице у Обреновцу и Београду. Проширење Кнежевине Србије 1878. године донело је значај одређеним градовима. Због геостратешког положаја и раскрснице путева Ниш је постао други најважнији град у држави, одмах после Београда, док је Врање постало најзначајније место према Османском царству на српским јужним границама. То је свакако имало утицаја да се штедионица у Нишу оснује октобра 1881, а у Врању октобра 1886. године. Ове штедионице поделиле су судбину осталих у држави, тако да су законом од 1. јануара 1894. године укинуте и наређена је њихова ликвидација.⁴

Пословање локалних приватних новчаних завода регулисано је законом од 24. септембра 1871. године. На основу овог закона омогућен је рад *Београдском кредитном заводу*, *Смедеревској кредитној банци* и *Ваљевској штедионици*.⁵ Повластице за рад овим заводима постале су основа за пословање свим касније основаним новчаним банкама, чије је појављивање на новчаном тржишту Србије убрзано после стицања независности и са почетком рада *Привилеговане Народне банке Краљевине Србије* 1884. године.

Најстарији новчани заводи на југу Србије били су: *Нишка акционарска штедионица*, основана 1885. године, *Алексиначка штедионица*, основана 1887. године, док су 1888. године отпочеле са радом *Нишка задруга за*

² Boris N. Kršev, „Osnovne karakteristike bankarstva u Srbiji do Prvog svetskog rata“, *Civitas: časopis za društvena pitanja*, 5, Novi Sad 2013, 193; И. М. Бецић, Д. Д. Антић, *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947*, Лесковац – Ниш 2023, 30.

³ Андреј Митровић, *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири*, Београд 2004, 33; Иван М. Бецић, „Крушевачка окружна банка“, *Жупски зборник*, 8, Александровац 2013, 45; И. М. Бецић, „Нишка есконтна банка“, *Зборник*, 23, Ниш 2014, 163.

³ А. Митровић, *н.д.*, 34; И. М. Бецић, Д. Д. Антић, *Врањске банке у Краљевини Југославији 1918–1941*, 33.

⁵ „Закоп од 24. септембра 1871. године о повластицама „Београдском кредитном заводу“, „Смедеревској кредитној банци“ и „Ваљевској штедионици““, *Трговачки законик и стецински поступак Краљевине Србије*, Београд 1914, ССП.

кредит и штедњу, Лесковачка удеоничарска штедионица,⁶ као и Прокупачка задруга за међусобно помагање и штедњу. До године оснивања Прокупачке задруге на простору Краљевине Србије пословало је 37 новчаних завода, са капиталом од 8,7 милиона динара и укупним обртом од око 251,5 милиона, те постигнутом чистом добити од 926.000 динара.⁷

У моменту оснивања Прокупачке задруге Прокупље није имало развијену трговину какву је имало у XVII веку, када је поред Новог Пазара, било најзначајнији центар Дубровчана у јужној Србији. У то време трговало се стоком и сточним производима са Јастрепца, из нишког Поморавља, Добрич поља, лесковачког краја и Топлице. Било је развијено и виноградарство, а са овог подручја извожене су бивоље и говеђе коже, вуна и восак.⁸ Значај Прокупља опао је после ратова Хабзбуршког царства и Османске империје, као и страдањем у рату између Србије и Османског царства 1877. године, када су Турци запалили варош.⁹

У неповољним привредним околностима могућност кредитирања привреде и грађана било је јако важно, било да би се покренула нека привредна делатност, било да би грађани на лакши начин долазили до неопходних средстава за подмиривање потреба. Предвиђени капитал Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу износио је 200.000 динара и кретао се у оквиру најчешће висине главница провинцијских новчаних завода. Основни капитал био је подељен на 4.000 акција од по 50 динара које би биле уплаћене у четири кола од по 50.000 динара.¹⁰

Правилима о раду Прокупачке задруге предвиђено је да она:

- прима новац на штедњу;
- даје зајмове по меницама;
- врши реесконт меницама по потреби;
- даје зајмове по државним рачунима и домаћим хартијама од вредности на три месеца и то до две трећине њихове вредности;
- врши наплате и исплате за туђи рачун;
- посредује и учествује у зајмовима за рачун округа, среза и општине ако за њих гласају две трећине чланова Управног одбора и
- прима на чување предмете од вредности уколико нису заузимали већи простор.¹¹

⁶ И. М. Бецић, „Страдање финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења*, I, Ниш 2016, 750.

⁷ *Историја Српског народа*, VI–1, Београд 1994, 17.

⁸ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III, Загреб 1928, 587; *Енциклопедија Југославије*, 6, Загреб 1965, 625; И. М. Бецић, „Прокупачка банка“, *Лесковачки зборник*, I, LXIV, Лесковац 2024, 278.

⁹ И. М. Бецић, „Топличка привредна банка – Прокупље“, *Лесковачки зборник*, LXIII, Лесковац 2023, 208.

¹⁰ *Правила Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу*, Ниш 1899, 4.

¹¹ *Исто*, 6–7.

Допуном правила од 3. априла 1908. године *Прокупачка задруга* добила је право да:

- даје зајмове на занатлијске израђевине, жито и трговачку робу која није подлежавала квару и то до две трећине њихове вредности;
- купује и закључује закупе са државом и приватним лицима за свој или туђи рачун.
- посредује или обавља послове са циљем помагања домаће производње, трговине и индустрије.¹²

Рок за отплату свих врста зајмова била су три месеца, што је био преовладавајући рок за отплату кредита по меницама у српском банкарству. Управни одбор састојао се од девет чланова, док је у Надзорном одбору било пет чланова.¹³ Право гласа на збору акционара регулисано је на не баш уобичајен начин:

<i>Број акција</i>	<i>Број гласова</i>
3	1
7	2
12	3
20	4
30	5
40	6
50	7
60	8
70	9
80	10

Укупан максимални број од десет гласова био је у складу са Законом о акционарским друштвима, али је правилима *Прокупачке задруге* био предвиђен готово троструко већи број акција од уобичајеног за остваривање тог права. Може се претпоставити да је циљ акционара био да што већи број њих има што једнакији број гласова и тиме утиче подједнако на рад ове финансијске установе. Мали основни капитал говори о социјалном

¹² Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства трговине и индустрије (65), ф. 1384, а. ј. 2368, (у даљем тексту: АЈ, 65–1384–2368), Одобрење министра народне привреде од 3. априла 1908.

¹³ *Правила Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу*, 10, 14.

саставу акционара и да је њима ова установа била првенствено прибежиште за добијање повољних кредита за њих саме, а тек онда установа која би могла да кредитира остале привреднике и грађане. Такав закључак може се донети и из самог назива банке јер се истиче да је у питању установа „за међусобно помагање и штедњу“. Карактеристично је и то да правилима није била предвиђена тантијема за чланове банчине управе и чиновнике већ се њима исплаћивала одређена сума као „награда“ за рад, а остатак чисте добити остављан је акционарима на располагање по одбитку 10% у корист резервног фонда.¹⁴

Оснивачи *Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу* били су: Т. Д. Крстић, Ђорђе П. Панајотовић, Т. Првуловић, Таса Периф, Драг. Анђелковић, Јован Н. Стошић, Мита Велић, Никола Јовановић, Ђорђе Мијаиловић, Јован М. Ђокић, Стајко Ивковић и Ставра Алексић.¹⁵

Дужина трајања рада *Прокупачке задруге* предвиђена је на двадесет пет година и како је рок истекло 1913. године, октобра те године одржан је збор акционара на коме је одлучено да се трајање овог друштва продужи за још двадесет пет година.¹⁶ Предвиђени капитал *Прокупачке задруге* није био у потпуности уплаћен ни до момента када је одлучено да се њен рад продужи за још четврт века. Била су уплаћена прва два кола од по 50.000 динара и део трећег кола од 36.000 динара, тако да је Банка пред избијање Првог светског рата располагала са свега 136.000 динара основног капитала.¹⁷ Осим објективних разлога за одлагање уплате, попут Царинског рата и Балканских ратова, свакако је на неиспуњење плана утицало и недовољна финансијска моћ акционара овог новчаног завода.

Потреба за новцем у топличком крају, као и потреба самих акционара учинили су да је капитал Банке, иако недовољан, омогућавао извесну зараду, па је *Прокупачка задруга* исплаћивала дивиденде својим акционарима закључно са 1912. годином.¹⁸ Избијање Балканских ратова утицало је да

¹⁴ Исто, 18.

¹⁵ Исто, 29.

¹⁶ АЈ, 65–1384–2368, Допис Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу Министарству трговине и индустрије од 25. октобра 1923.

¹⁷ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године. Једна од карактеристика српског банкарства била је та да је уплата основног капитала вршена по колима. Сваки удео износио је по 50 или 100 динара и уплаћиван је недељним уплатама. Када би једно коло било уплаћено расписивао би се упис наредног кола до предвиђене главнице. Често би се уплате прекидале и обустављале, а до тог тренутка уплаћени капитал претварао би се у акције. (*Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Алманах 1921–1922*, I, III–6, 125)

¹⁸ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године.

је држава увела мораторијум на отплату зајмова тако да банке нису биле у могућности да наплате своја потраживања. Овакво стање на новчаном тржишту одразило се и на уплату главница тако да многи новчани заводи нису бележили пораст основног капитала у наредном периоду.

У периоду до Првог светског рата Прокупачка банка сарађивала је са *Српском кредитном банком* и *Београдском задругом*.¹⁹ Давала је зајмове углавном по меницама, а камата је износила уобичајених 12% на годишњем нивоу за тај период.²⁰ Ипак, део клијената није на време одговарао обавезама, па је код суда за наплату било меница у вредности од 19.263 динара.²¹

У овом периоду Банка је располагала са више непокретности које је купила од којих је део продала и унела у резервни фонд, а део је постао саставни део главнице.²²

Избијање Великог рата значило је престанак рада готово свих новчаних завода. Чак и они који нису затворили шалтере обављали су послове који су се првенствено односили на исплату штедних улога. *Прокупачка задруга* престала је са радом од објаве мобилизације јуна 1914. године. Место пословања овог новчаног завода директно се нашло на удару непријатељских трупа од јесени 1915. године, тако да је ова установа проживљавала све оно што се догађало грађанима и осталим институцијама у овом крају.

Прокупље се у рату нашло у бугарској окупационој зони. Већ приликом напада на Србију бугарске трупе почеле су чинити стравичне злочине над заробљеним српским војницима и рањеницима, али и цивилима. Интензитет ратних злочина појачан је са избијањем Топличког устанка, када су окупационе трупе репресивним мерама ради угушивања устанка убиле 8.767 људи у врањском, нишком и топличком округу и да су спалиле 43.541 кућу и друге зграде. Према неким проценама, за време и после Топличког устанка окупационе трупе убиле су преко 20.000 лица.²³

Осим демографске, последице рата огледале су се и у материјалној штети, тако да је висок степен страдања био и у економском погледу.

¹⁹ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године.

²⁰ АЈ, 65–1384–2368, Допис Јанаћка Поповића Министарству трговине и индустрије од 6. фебруара 1921.

²¹ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године.

²² АЈ, 65–1384–2368, Допис дела акционара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу министру трговине и индустрије од 3. августа 1924.

²³ *Страдање српског народа, Документа*, приредили: Слађана Бојковић и Милоје Пршић, Београд 2000, 17.

Немогућност да се настави са радом услед пострадалости становништва, опљачканих добара, уништене документације, мораторијума на отплату предратних дугова, значила је за новчане заводе наставак агоније из рата. Зато је број банака на подручју Србије 1919. године био не само доста мањи него пред избијање рата већ капитали новчаних завода нису били довољни за успешно пословање услед послератне инфлације, али и немогућности наплате предратних зајмова све до момента укидања мораторног стања половином 1920. године. Број приватних банака 1919. године износио је 132, да би се за три године повећао на 148.²⁴

Према наређењу министра трговине и индустрије од 25. маја 1920. године и саобразно Закону о акционарским друштвима сви новчани заводи морали су одржати зборове акционара на којима би се констатовало стање у коме су се налазили и одредила даља судбина. Први послератни збор акционара *Прокупачке задруге* заказан је за 15. август 1920. године, међутим како је одзив акционара био изузетно слаб, није се могао одржати. Наиме, за збор је било депоновано акција у вредности од 26.350 динара, што није чинило ни 20% акција, а морао је бити одложен и из разлога што рачуни и биланси нису били завршени до дана сазивања збора.²⁵

Наредни термин за одржавање збора акционара заказан је за 18. октобар 1920. године, али није могао бити одржан јер оглас за збор у *Службеним новинама* није могао бити објављен у предвиђеном року, како је управа навела, „кривицом државне штампарије“, те је поново одложен и сазван за 14. новембар 1920. када је и одржан. На првом послератном скупу Управни одбор поднео је извештај за период од 1914. до 1919. године и он је био доста штур. Констатовано је да је прокупачки крај поднео огромне људске жртве, док о материјалној штети није требало ни говорити, а збору акционара изложен је биланс за тај период. На збору се није уопште поменула даља судбина Банке и очито је да је ова установа била у ситуацији да управа није знала којим путем ће кренути, са наставком пословања или са ликвидацијом.²⁶

За чланове првог послератног Управног одбора изабрани су: Милан С. Данчевић (председник), Илија Илић, Ђорђе Д. Крстић, Петар Апостоловић, Тодор Ивковић, Љубомир М. Ђолић, Стева Велић и Стајко Ивковић.

²⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Beograd 1988, 76.

²⁵ АЈ, 65–1384–2368, Допис комесара Светозара Миљковића министру трговине и индустрије од 7. октобра 1920; Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године.

²⁶ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године.

Чланови Надзорног одбрао били су: Светозар Велић (председник), Милан Апостоловић и Благоје Х. Томић.²⁷

Највише акција *Прокупачке задруге* поседовали су: Милан С. Данчевић (200) и чланови његове породице: Наста, Стојан, Милојка, Радојка, Константин и Предраг (сви по 80), Стајко Ивковић (108), Стева Велић (80), Тодор Ивковић, Јанаћко Анђелковић, Љубомир М. Ђорић и Ђорђе Д. Крстић (50).²⁸

На збору акционара 1922. године управа је истакла да услед рата *Прокупачка задруга* није била само ометена у раду, већ јој је нанета и поприлична штета, која се односила на читав Топлички округ. Пре рата *Задруга* је била приметна као установа корисна за подстицај привреде, а после рата није могла раније да отпочне са радом и прикупљала је имовину и у могућој мери реализовала менични портфељ. Најважнија последица окупације по *Прокупачку задругу* била је та да се суочавала са дефинитивном одлуком о могућношћу наставка рада. Управа је успела да сачува имовину и књиге *Задруге* иако је тиме ризиковала своје и животе чланова својих породица. Без обзира на све наведено управа је сматрала да је стање је ипак задовољавајуће, вероватно мислећи да је Банка ипак доносила одређену зараду акционарима.²⁹

Мотиви за оснивање новчаних завода типа *Прокупачке задруге*, у смислу да они нису класичне банке већ установе које су служиле и да би помагале своје акционаре, могу се потврдити у случају Дане Шубарановић. Наиме, она је била удовица једног од акционара Банке и како није била у могућности да отплати зајам који је супруг узео пре рата. На њену молбу, збор акционара сложио се да јој се опрости његов дуг од 3.080 динара заједно са пристиглом каматом.³⁰ Јасно је да у класичној банкарској установи оваква молба не би била ни разматрана и самим тим што је изнесена пред збор акционара јасно је да је доза хуманости била и те како присутна, поготово што се подносиоцу молба изашло у сусрет.

Наредни збор акционара заказан је за 15. април 1923. године, али се није могао јер као и раније није било довољног броја депонованих акција. Нови збор заказан је за 3. јун када је и одржан. Управа и акционари били су свесни да *Задруга* већ дужи временски период није била у могућности

²⁷ АЈ, 65–1384–2368, Рачуни изравнања Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу за 1921.

²⁸ АЈ, 65–1384–2368, Списак удеоничара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу који су депоновали своје акције за XXVII редовни збор акционара одржан 14. новембра 1920 године.

²⁹ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 30. априла 1922 године.

³⁰ АЈ, 65–1384–2368, Записник са редовног збора акционара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу одржаног 30. априла 1922.

да послује, а управа је чекала резултате реализације предратних меница. *Државна ликвидациона банка* основана је 1922. године, па је *Прокупачка задруга* могла да преда менице и већ крајем маја 1923. године примила је новац у вредности три четвртине предатих меница.³¹ *Прокупачка задруга* предала је код *Ликвидационе банке* менице у вредности од 151.512,94 динара, што није представљало велику суму и зато је и примљена процентуално висока сума новца.³² Већи новчани заводи годинама су примали ануитете за предате менице код *Ликвидационе банке* и предратна потраживања наплатила знатно касније.

На овом збору дошло је до измене банчиних правила међу којима је најважније било повећање главнице. Нова банчина главница предвиђена је на милион динара, што је у односу на дотадашњих предвиђених 200.000, а уплаћених 136.000 било осетно повећање. Са новим основним капиталом једна провинцијска банка могла је коректно да послује у месту величине Прокупља, па је министар трговине и индустрије прихватио измену правила, с тим да се предвиђени нови капитал имао уплатити до краја 1924. године. Друга битна измена правила односила се на право гласа на збору акционара и предвиђено је да сваке три акције дају право на један глас, с тим да нико није могао имати више од десет гласова.³³ Овом изменом *Прокупачка банка* ускладила је у потпуности своја правила са Законом о акционарским друштвима.³⁴

Управа је била свесна да је у Краљевини СХС у том тренутку била „новчана криза“, повезана са лошим курсем динара, али је очекивала да су се послови могли обављати.³⁵ Тзв. новчана криза настала је редукацијом, а потом и обуставом коришћења повољних кредита код *Народне банке*. Управа емисионе установе, у сарадњи са министром финансија од половине децембра 1922. године, Миланом Стојадиновићем, желела је да стане на пут високој инфлацији и у том циљу предузела је одређене мере. Привремено

³¹ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 3. јуна 1923. године.

³² АЈ, 65–1384–2368, Рачуни изравнања Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу од 1922.

³³ АЈ, 65–1384–2368, Измене и допуне правила Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу донесене на редовном збору акционара одржаном 3. јуна 1923. године.

³⁴ „Закон о акционарским друштвима од 10. децембра 1896. године, са изменама и допунама од 17. новембра 1898. године“, *Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије*, ССХХII.

³⁵ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 3. јуна 1923. године.

умањење већ одобрених кредита на пролеће 1922. године претворено је у трајну меру од почетка 1923. године док се нови зајмови више нису могли добити.³⁶ У прилог ових мера ишло је и повлачење већих сума новца од стране иностраних банака, тако да је резултат свега била несташица готовине и повољних кредита, односно, динар је постао „скуп“.

Уколико се овим збивањима дода и смањење новчаног оптицаја, јасно је да је динар поправљао своју вредност на међународном тржишту, али је то изазвало и раст каматних стопа. У периоду од 1919. до 1922. године активна каматна стопа кретала се између 7% и 12%. Већ у првој половини 1923. године активна каматна стопа забележила је нагли скок и достигла 20%–24%. Врхунац каматне кризе достигнут је у 1924. години у којој је редовна камата износила 24%, док је у појединим крајевима достигала не чак 30%, већ је прелазила и ову изузетно високу каматну стопу.³⁷

Да невоља за зајмопримце буде већа, уз поменуте каматне стопе обрачунавали су се и одређени додаци у виду провизије, која се најчешће кретала од 0,5% до 1% на месечном нивоу. На тај начин, каматна стопа коју је зајмопримац плаћао на годишњем нивоу кретала се у 1923. години од 23% до чак 36%. Акционарима Прокупачке задруге одобриван је менични зајам са каматном стопом од 12% и са 6% провизије,³⁸ тако да је укупна каматна стопа износила 18% на годишњем нивоу, што је било далеко повољније него код највећег броја новчаних завода.

Новчана криза онемогућила је осетнији упис акција, па су упис и уплата били веома слаби. Управни одбор предложио је збору акционара да се у првом налету главница повећа на 500.000 динара, а да се остатак упише до краја текуће године. Да би дошла до прихода, *Задруга* је хтела да ступи у партнерски однос са фирмом председника Управног одбора Данчевићем. У млин чији је он био власник требало је да се уложи 500.000 динара, али како *Задруга* није успела да обезбеди новац, тај покушај партнерства је пропао. Банка је ипак остварила део добити од пословања млина и он је ушао у биланс за наредну годину. Млин је радио захваљујући кредиту председника Управног одбора, његовим сопственим кредитом код *Народне банке*. У овој години изједначене су акције сва три кола, при чему су последници старих акција на сваку постојећу добили по две акције друга два кола, уз занемарљиву доплату и таксе.³⁹

³⁶ *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934, 152

³⁷ Новак Поповић, Душан Мишић, *Наша домаћа привреда, фактори, стање – унапређење*, Београд 1929, 60.

³⁸ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 6. априла 1924. године.

³⁹ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 6. априла 1924. године.

Буџетом за 1924. годину као награде банчиној управи и чиновницима одређене су суме од 5.000 динара за чланове Управног и Надзорног одбора, 12.000 динара за председника Управног одбора, а 15.000 динара за благајника, заједно са додацима на скупоћу. Као веома важан предлог треба истаћи тај да се сума од 250.000 динара од планиране продаје банчине зграде, као и примљена суме од *Ликвидационе банке* у износу од 20.595,74 динара унесу у банчин основни капитал и да сваки акционар на једну акцију добије још две нове.⁴⁰

Начин на који је Управни одбор *Прокупачке задруге* водио ову установу није наишао на подршку свих акционара. Против увођења вредности имања у основни капитал били су: Стајко Ивковић, Сибин Максимовић, Тодор Крстић, Душан Миленковић, Властимир Велић и Сократ Панајотовић, сви трговци. Именовани су замерили банчиној управи да: збор није усвојио примедбу ресорног министарства од 7. маја која се односила извештај о билансу за 1923. годину, да је биланс на новом збору 31. августа поднесен непромењен иако је он био узрок поништења рада збора, да су се извештаји Управног и Надзорног одбора о раду односили на ранији рад, односно они који су поднесени 6. априла, да је збор одржан са закашњењем у односу на правила за акционарска друштва и били су против повећања вредности банчиних непокретности и дотације те вредности капиталу.⁴¹

Жалбе које су упутили наведени акционари разматрало је Одељење за кредитне установе и осигурања Министарства трговине и индустрије. Из његовог извештаја сазнаје се да је било нетачно да збор није усвојио примедбе Министарства трговине и индустрије, да се корекције у билансу и нису могле извршити јер би то био фалсификат већ се то могло урадити само новим књижењем и да није ни могло бити промена у извештају о раду за 1923. годину. Поменуто Одељење је сматрало да је примедба неумесна, а да је кашњење у погледу сазивања новог збора акционара узроковано тиме што је поништење претходног збора управа касно могла да сазна и да је циљ тог решења био да се збор кад тад одржи, а не да се јури одређен термин. Жалба је одбијена, а министар је одобрио рад збора од 31. августа 1924.⁴²

У једном су подносиоци жалбе ипак били у праву. Примедба министра трговине и индустрије од 7. маја 1924. године односила се на начин на који је укапиталисања вредности банчиног имања. Примедба се односила на то да се сума од 250.000 динара, која се у билансу приказивала као вредност непокретног имања, требало да унесе у пасиву на рачун резервног фонда, а онда изврши сторнирање са рачуна

⁴⁰ АЈ, 65–1384–2368, Записник са редовног збора акционара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу одржаног 6. априла 1924.

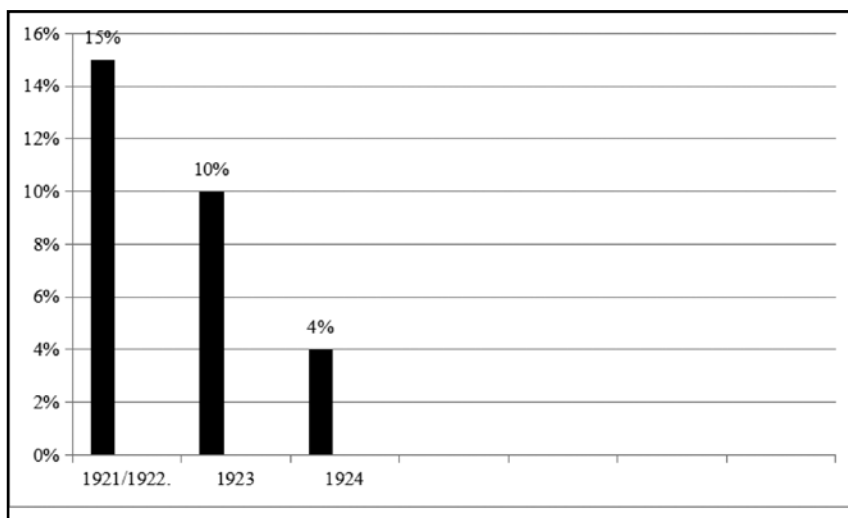
⁴¹ АЈ, 65–1384–2368, Допис дела акционара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу министру трговине и индустрије од 3. августа 1924.

⁴² АЈ, 65–1384–2368, Допис министру финансија Одељења за кредитне установе и осигурања од 4. октобра 1924.

главнице. Управа је то применила тако да није било разлога да се збор акционара поништи.

Попут већ поменутог примера у случају удовице Шубарановић и акционар Таса Перић обратио се молбом да се његово дуговање од 5.300 динара отпише, што је збор упутио на разматрање банчиној управи.⁴³ Решење по овој молби није познато.

Позив на збор акционара на коме би се разматрао рад управе *Прокупачке задруге* за 1924. годину и евентуално покретање поступка ликвидације овог новчаног завода упућен је 18. марта 1925. године.⁴⁴

Графикон 1. Дивиденда акционара *Прокупачке задруге* после Великог рата⁴⁵

Прокупачка банка отпочела је са радом тек у другој половини 1922. године, а акционарима је прва послератна дивиденда исплаћена 1923. године и односила се на билансне 1921. и 1922. године. Висина од 14,8% преваасходно је постигнута наплаћеним меницама за 1921. годину из портфела који је предат *Ликвидационој банци*. Исто се може рећи и за остале године јер Банка готово да није била у могућности да функционише и зарада, било од меничног кредита, било од рада са млинским предузећем председника Управног одбора Данчевића, није била довољна да омогући пристојнију зараду акционарима.

⁴³ АЈ, 65–1384–2368, Записник са редовног збора акционара *Прокупачке задруге* за међусобно помагање и штедњу одржаног 31. августа 1924.

⁴⁴ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 60, 18. март 1925, 8.

⁴⁵ АЈ, 65–1384–2368, Рачуни изравнања *Прокупачке задруге* за међусобно помагање и штедњу од 1922. до 1924.

На збору акционара одржаном 21. априла 1925. године донесена је одлука да се *Задруга* ликвидира. Предлог је поднео нови Управни одбор који је преузео дужност септембра 1924. године и радио током те године само четири месеца. Управни одбор оценио је већ прочиту чињеницу да је капитал Банке за тадашње прилике био сувише мали и да стога ни резултати нису могли бити задовољавајући. Иако је извршена продаја имања предвиђена главница од милион динара није могла бити остварена јер је било уплаћено свега 9.050 динара, тако да није имало смисла да се та сума уврсти у банчин основни капитал. Из тих разлога Управни одбор предложио је ликвидацију.⁴⁶

Управни одбор постављен септембра 1924. године чинили су: Петар Јевтовић, председник, Јован Д. Петровић, Душан Тонић, Агатон Васиљевић, Алекса Новаковић, Тодор Станковић, Мита Спасић, Мих. М. Киковић, Михаило Јовић. Чланови Надзорног одбора били су: Влад. С. Миленковић, председник, Љуб. Т. Михаиловић, Лазар Стефановић, Милош Денић.⁴⁷

Попут претходних одлука Управног одбора и против ове били су акционари: Душан Миленковић, Сибин Максимовић, Тодор Д. Крстић и Стајко Ивковић. За донесену одлуку жалили су се ресорном министарству, а као разлог навели су продају банчине зграде за 250.000 динара, уз напомену да се имање могло продати само на јавној лицитацији. Одељење за кредитне установе и осигурања утврдило је да је у *Службеним новинама* под тачком 5. наведено је да по предлогу Главног одбора предвиђено ликвидирање *Прокупачке задруге* и бирање ликвидатора. На збору је за ликвидацију *Задруге* било 531 према 152 гласа, односно више од $\frac{3}{4}$ гласова било је за ликвидацију. Борећи се са несташицом новца и неуспелим покушајем повећања основног капитала, Управни одбор одлучио је да прода банчино имање за 250.000 динара и пренео је имање код суда на купца. Збор је примио извештај и тиме дао разрешницу Управном одбору за продају имања. Како Управни одбор није у функцији Ликвидационог одбора, није било неопходно да се имање прода путем јавне лицитације, те су жалбе одбијене.⁴⁸

Попут ранијих случајева, Сибин Максимовић и Стајко Ивковић изјавили су да извештај за 1923. годину није извршен, а да 1924. годину није добар.

⁴⁶ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу поднесен на редовном збору акционара одржаном 21. априла 1925. године.

⁴⁷ АЈ, 65–1384–2368, Рачун изравнања Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу за 1924.

⁴⁸ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Одељења за кредитне установе и осигурања од 9. маја 1925.

Све примедбе одбијене су са истим односом гласова. За Ликвидациони одбор изабрано је пет лица, међу којима је био и Драган Бојовић, економ.⁴⁹

По већ устаљеној пракси сви наведени противници политике Управног одбора поново су се жалили ресорном министарству. Једна од жалби садржала је мишљење да је главни противник уписа нових акција био стари председник Управног одбора Милан Данчевић. Наведено је да је он у свом поседу имао више од половине старих акција и да није желео да се на упис пусти ново коло акција како не би изгубио положај који је имао.⁵⁰ Подносиоци жалбе нису навели због чега су упис и уплата акција били неуспешни за целокупан период од момента када је одлучено да се банчина главница повећа.

Жалбе су послате и Државном савету и све су листом биле одбијене, осим једне примедбе Тодора Крстића, који је са разлогом реаговао у вези са бројем ликвидатора, исправно наводећи да их не могу бити петорица, већ тројица.⁵¹

Табела 1. Главне позиције Прокупачке задруге (у динарима)⁵²

53

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1919.	136.000	180.127	60.445,03	30.065,03
1921.	136.000	165.729	60.445,03	30.065,03
1922.	136.000	9.000	36.798,89	31.738,66
1923.	136.000	71.577	104.356,54	43.579,42
1924.	136.000	49.406	50.716,85	293.604,57 ⁵³
1925.	136.000	17.745,32	21.589,25	103.774,20
25.4.1926.	11.400	-	-	80.180,35

Ликвидациони одбор започео је свој посао 1. маја 1925. године и до краја пословне године успео је да готово сву имовину претвори у готовину, а до рока ликвидације надао се да ће у томе потпуно успети. Исплатили су све *Задругине* повериоце изузев мањег броја улагача чији су улози застарели и као такви планирани да се пребаце у резервни фонд. Исто је планирано и

⁴⁹ АЈ, 65–1384–2368, Записник са редовног збора акционара Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу одржаног 21. априла 1925.

⁵⁰ АЈ, 65–1384–2368, Допис Милорада Р. Рачкомана, Милутина Ст. Ивковића и Радомира Ст. Венића министру трговине и индустрије од 17. априла 1924.

⁵¹ АЈ, 65–1384–2368, Одлука Државног савета од 5. новембра 1925.

⁵² АЈ, 65–1384–2368, Извештај Управног одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу о раду за период 1914–1919. године поднесен на XXVII редовном збору акционара 14. новембра 1920 године; Рачуни изравнања Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу од 1921. до 1926.

⁵³ У резервни фонд унета је сума од 250.000 динара од продаје банчиног имања.

са застарелом и неподигнутом дивидендом. Ликвидација је текла нормално и планирано је да чим се наплате *Задругина* потраживања, приступиће се исплати акционара тако да би се ликвидација завршила на време, односно до краја априла 1926. године. Чланови Ликвидационог одбора били су: Петар Јевтовић, Јован Д. Петровић и Милош Марковић.⁵⁴ Приметно је да у овом телу није био заступљен Драган Бојовић, по занимању економ, али и народни посланик и носилац листе Народне радикалне странке на изборима 19. марта 1923. године.⁵⁵ Разлог томе није био чисто политичке природе већ због тога што је најзаинтересованији купац за зграду и плац *Прокупачке задруге* била *Топличка привредна банка* у којој је Бојовић био главни акционар. Користећи немогућност *Прокупачке задруге* да успостави нормалан вид пословања и повећа капитал, *Топличка привредна банка* купила је временом више од половине акција *Прокупачке задруге*, желећи да на тај начин дође до добро позиционираног непокретног имања у вароши, у чему је и успела.⁵⁶

Приликом ликвидације пријављене су и исплаћене 2.492 акције у вредности од по 50 динара, као и њихова вредност у резервном фонду од по 23 динара, што је укупно износило 181.916 динара. Остало је неисплаћено 228 акција у вредности од по 50 динара, односно 23 динара из резервног фонда, што је укупно чинило далеко мању суму од 16.644 динара.⁵⁷

Подели имовине могло се приступити тек по испуњењу члана 82. Закона о акционарским друштвима, односно пошто би се најпре намирили повериоци друштва које је у ликвидацији. Познати повериоци могли су бити позвани од самог друштва ради измирења њихових удела, а непознати огласом по члану 82. поменутог закона. Уколико се не би одазвали, припадајући делови имовине били би под њиховим именом депоновани код надлежног суда. Приликом исплате имовине акционарима, акције се не би одузимале нити поништавале већ би се печатирале са знаком да је исплата предвиђене суме извршена. Одузимање и поништавање није вршено јер би се власници акција накнадно могли пријављивати као тужиоци и имаоци права, па се на овај начин не би лишавали доказних средстава. По извршеној исплати остала документа и књиге предавана су надлежном суду.⁵⁸

⁵⁴ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Ликвидационог одбора *Прокупачке задруге* за међусобно помагање и штедњу поднесен редовном збору акционара 25. априла 1926.

⁵⁵ *Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 18. марта 1923. године*, Београд 1924, 63.

⁵⁶ И. М. Бецић, „Топличка привредна банка – Прокупље“, *Лесковачки зборник*, *LXIII*, 211.

⁵⁷ АЈ, 65–1384–2368, Извештај Ликвидационог одбора *Прокупачке задруге* за међусобно помагање и штедњу поднесен редовном збору акционара 25. априла 1926. по предлогу дела акционара.

⁵⁸ АЈ, 65–1384–2368, Допис начелника Одељења за кредитне установе и осигугања *Прокупачкој задрузи* за међусобно помагање и штедњу од 12. марта 1926.

У вези са ликвидацијом ресорно министарство имало је само једну нејасноћу која се односила у вези са термином „застарели штедни улози“. Осим што се позвао на члан 21. *Задругиних правила*, према коме „сва застарела потраживања припадају резервном фонду задругином“, Ликвидациони одбор навео је да је позвао улагаче и преко *Службених новина* и непосредно путем писама да своје улоге, иако застареле, подигну. Пошто се дотични у предвиђеном законском року нису одазвали позиву, Одбор је те улоге пренео у резервни фонд. Углавном су се ти улози тицали давно преминулих лица која нису имала потомке. Одбор је поручио да уколико ресорно министарство сматра да је овај потез Одбора незаконит, умољавали су га да министарство достави примедбу да би се ти улози доставили првостепеном суду у Прокупљу.⁵⁹

Задруга је званично ликвидирана 17. августа 1926. године, а преостали износ за исплату односио се на акције и улоге који су раније наведени као неисплаћени. Осим свих докумената везаних за пословање овог новчаног завода од оснивања, прокупачком Првостепеном суду предат је и изванредан број акција за које се власник није могао утврдити.⁶⁰

Ликвидација *Прокупачке задруге* била је једна од оних које су брзо и успешно извршене што је била реткост на простору Србије у Краљевини СХС. Можда је то и збунило на неки начин уреднике иначе веома добро обавештеног Адресара, па су овај новчани завод уврстили у послујући 1928. године.⁶¹

Необјављени извори:

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.

Објављени извори:

Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1928.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Алманах 1921–1922, I, Загреб 1922.

Правила Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу, Ниш 1899.

⁵⁹ АЈ, 65–1384–2368, Допис Ликвидационог одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу Министарству трговине и индустрије од 5 августа 1926.

⁶⁰ АЈ, 65–1384–2368, Допис Ликвидационог одбора Прокупачке задруге за међусобно помагање и штедњу прокупачком Првостепеном суду од 1926. (датум непознат).

⁶¹ Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1928, 786–787.

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1925.

Статистика избора народних посланика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржаних 18. марта 1923. године, Београд 1924.

Страдање српског народа, Документа, приредили: Слађана Бојковић и Милоје Пршић, Београд 2000.

Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије, Београд 1914.

Литература:

Бецић, Иван М, „Крушевачка окружна банка“, *Жупски зборник*, 8, Александровац 2013.

Бецић, Иван М, „Нишка есконтна банка“, *Зборник*, 23, Ниш 2014.

Бецић, Иван М, „Страдање финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, *Велики рат 1914-1918: Узроци, последице, тумачења*, I, Ниш 2016.

Бецић, Иван М, Антић, Дејан Д, *Врањске банке у Краљевини Југославији 1918–1941*, Врање 2021.

Бецић, Иван М, Антић, Дејан Д, *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947*, Лесковац – Ниш 2023.

Бецић, Иван М, „Топличка привредна банка – Прокупље“, *Лесковачки зборник*, LXIII, Лесковац 2023.

Бецић, Иван М, „Прокупачка банка“, *Лесковачки зборник*, I, LXIV, Лесковац 2024.

Енциклопедија Југославије, 6, Zagreb 1965.

Историја Српског народа, VI–1, Београд 1994.

Kršev, Boris N, „Основне карактеристике банкарства у Србији до Првог светског рата“, *Civitas: часопис за друштвена питања*, 5, Novi Sad 2013.

Митровић, Андреј, *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири*, Београд 2004.

Народна банка 1884–1934, Београд 1934.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Beograd 1988.

Поповић, Новак, Мишић, Душан, *Наша домаћа привреда, фактори, стање – унапређење*, Београд 1929.

Станојевић, Станоје, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III, Загреб 1928.

*Summary***Ivan M. Becić****PROKUPALJE COOPERATIVE**

With the acquisition of independence, Serbia turned to European civilization trends and the westernization of its society. The desired transformation required large amounts of money, and since it was a country with extensive agriculture as the main branch of the economy, money for investments was a constant problem. The establishment of private financial institutions at the local level was supposed to provide financial means to stimulate the economy. Banks were established in the districts annexed to Serbia after the Congress of Berlin, as well as in the north of the country, and one of the first to start operating was the Prokuplje Cooperative.

Conceived as an institution that should primarily help its shareholders, this institution operated successfully until the Balkan Wars, when, due to mobilization, banking operations related to income were under a moratorium. The outbreak of the WWI interrupted all kinds of work. The suffering of the population and large material losses set the Serbian economy back a decade. The Prokuplje cooperative opened its counters only in the middle of 1922 and faced the problem of insufficient financial resources. In the following years, shareholders receive dividends thanks to the collection of pre-war bills from the Liquidation Bank. The inability to increase the capital of the bank led to the liquidation of this institution, which was completed in 1926. This bank is one of the examples of institutions that were managed primarily as institutions to facilitate business for their shareholders, but which failed to continue operations after the WWI due to the inability of shareholders to increase its capital.